

*Силка Оксана Захарівна, кандидат історичних наук, доцент,
Національний університет харчових технологій*

СІЛЬСЬКІ ДОБРОВІЛЬНІ ГРОМАДСЬКІ ОБ'ЄДНАННЯ – НОВИЙ ЕЛЕМЕНТ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІОКУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА (КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК XX ст.)

Одним із атрибутів громадянського суспільства є наявність та результативне функціонування позадержавних та позапартійних об'єднань громадян. Такі об'єднання в Україні, в межах територій які входили до Російської імперії, наприкінці XIX – на початку XX ст. отримали назву «товариства». Завдяки ним населення дістало можливість, відповідно до своїх інтересів, гуртуватися в межах легальних організацій. Громадські товариства – це добровільні об'єднання громадян, які створювались як результат вільного волевиявлення для забезпечення та захисту своїх законних інтересів (соціальних, економічних, культурних тощо). Це були формалізовані самодіяльні (неурядові) неприбуткові об'єднання, їхня діяльність відбувалась згідно оформленої мети і завдань й характеризувалась організаційно-структурним забезпеченням. Громадські об'єднання наприкінці XIX – на початку XX ст. були помітним явищем і виступали органічною складовою соціально-економічних та культурно-національних процесів.

Станом на 1917 р. громадські товариства функціонували у більшості сфер суспільного життя: освіті, науці, благодійності, охорони здоров'я, сільського господарства тощо. Їх діяльність розповсюджувалась як на міста, так і на села, а чисельність вимірювалась тисячами. Ці товариства відіграли важливу роль у процесі зростання самосвідомості, розвитку приватної ініціативи та загостренні почуття громадянської відповідальності.

Історіографія сільських громадських статутних товариств почала закладатися у період фіксації перших результатів їхньої діяльності, тобто з кінця XIX – початку XX ст. До 20-х рр. XX ст. було опубліковано значну кількість робіт з історії громадських об'єднань, важливість яких полягає у концентрації в їхньому змісті чималої кількості фактологічного матеріалу. У радянський період громадські організації досліджувались виключно з критеріїв класово-партійного підходу, що, логічно, спотворювало історичну дійсність і приводило до хибності отриманих висновків. Радянська історіографія неоднозначна за ступенем політичної заангажованості та рівнем наукової глибини. У вітчизняній історіографії питання, які стосуються вивчення процесів заснування та функціонування сільських громадських товариств як у межах окремих територій, так і в Україні загалом, як тема наукового дослідження не підіймалися. Окремі аспекти даної проблеми є частиною досліджень, присвячених іншим площинам історії українського села кінця XIX – початку XX ст. Кількість подібних робіт достатньо велика. Додатковому опрацюванню теми сприяв посилений інтерес дослідників і до вивчення комплексу проблем становлення громадянського суспільства в Російській імперії на початку XX ст. Сучасна українська історіографія, відгукуючись на

зміни попередніх історіографічних конструкцій, звертає увагу на систему добровільних сільських об'єднань (у переважній більшості – на товариства агропросвітницького спрямування) у двох площинах – як складову кооперативного руху та як презентаційний елемент формування в Російській імперії на межі XIX–XX ст. елементів громадянського суспільства й правової держави.

На сьогодні проблема створення й функціонування сільських статутних організацій у зазначений період висвітлена лише фрагментарно. Необхідність цілісного та об'єктивного вивчення важливого елементу суспільно-економічного життя українського селянина й зумовило наукове дослідження. У ньому добровільні статутні сільські об'єднання наприкінці XIX – на початку XX ст. розглядаються як складова сільського громадського організаційного простору та як частина загальної системи громадських об'єднань України.

Відкритим у межах сучасної історичної науки залишається питання визначення мінімальної межі кількісних показників громадських об'єднань у державі та визначення критеріїв їхнього співвідношення. Традиційно вважається, що громадський рух, складовою якого були і є громадські організації, може виникати за «достатнього масиву» недержавних об'єднань. Поняття «достатнього масиву» в сучасній історіографії не окреслено визначеними критеріями, воно носить ознаки певної розмитості. Який показник повинен бути орієнтиром для науковців – наявність громадського об'єднання у кожному губернському, повітовому та волосному центрі; чи представленість громадських об'єднань у різних сферах соціально-культурного життя (від благодійності до захисту прав тварин); чи кількісне співвідношення членів товариств до загальної кількості мешканців країни і т.д.? У розрізі дослідження мінімально критична маса громадських об'єднань, насамперед сільськогосподарських, визначається кількісними та територіальними показниками. Для формування нової агрокультурної свідомості початку XX ст. потрібно було залучити до громадської статутної ініціативи найбільш активних селян, тих, які користувалися авторитетом та повагою серед громади, а вони вже через названі чинники та свою діяльність – інших. Стверджуємо, що наявність у кожному повітовому та волосному адміністративно-територіальному центрі сільськогосподарського об'єднання та ще 2–3 громадських організацій у волості були тією мінімальною кількістю, яка є необхідною для твердження про існування сільського добровільного статутного руху в Лівобережній Україні на початку XX ст. Разом з тим, встановлено, що показники просвітницького агрокультурного руху, не говорячи вже про благодійний, культурно-освітній, пожежний та інші, значно відставали від показників кооперативного гуртування у цих же регіонах.

Одним із принципів формування та функціонування громадянського суспільства є наявність діалогу між громадянами, між соціальним верствами, між соціальними, економічними та політичними структурами. Такий діалог не передбачає майбутню трансформацію чи асиміляцію іншої сторони. Беззаперечним у ньому є право усіх учасників зберігати свою ідентичність.

Громадські організації своєю діяльністю, з одного боку, заповнили вільну нішу в тих галузях, яким держава не приділяла достатньої уваги, з іншого – вони стали певним союзником держави, допомагаючи їй реалізувати свої особисті інтереси і покращити ситуацію на місцях.

Недержавні та неприбуткові організації, діяльність яких відбувалась чи відбувається в умовах громадянського суспільства традиційно називають «третім сектором» на протигагу державному та економічному. На початку ХХ ст. у межах України на сільському адміністративно-територіальному рівні сформувався консолідований громадський рух, який включав у себе окремі, взаємно не підпорядковані, але взаємодіючі громадські організації.

Держава, у визначений законом спосіб, надала можливість реєструвати та організовувати функціонування громадських товариств. Паралельно цьому проводила політику регулювання та контролю їхньої діяльності з метою запобігання втручання в політичну сферу. Окремі ініціативи громадських товариств з самого початку розглядалися як політичні, що, у свою чергу, мало відповідні результати. Між тим, діяльність абсолютної більшості громадських об'єднань, не виходила за межі визначених у «Статуті» мети та завдань. Особливо це стосувалося політичної спрямованості.

З іншого боку, варто відзначити, що пересторога уряду Російської імперії щодо можливості розгортання політичної діяльності громадян у межах громадських товариств була небезпідставна. Сучасні українські політологи хоч і визначають, що за своєю природою і характером громадські товариства не є політичними організаціями, разом з тим, наголошують, що їхня діяльність теоретично може набувати політичного характеру, за умов входження до складу товариств прихильників різних політичних сил. На їхню думку окремі громадські об'єднання у процесі свого розвитку можуть стати основою для виникнення на їхньому ґрунті політичних партій.

Узагальненими визначальними рисами статутних громадських товариств були: добровільність – члени організації вступали до об'єднання добровільно, свідомо витрачали свій час і ресурси; часткова незалежність – правління та загальні збори товариств були вільні у своїх рішеннях, але при цьому, у окремих випадках, діяльність об'єднань залежала від фінансової допомоги з боку держави, губерньського та повітового земств; неприбутковість – громадяни в результаті участі у роботі об'єднань не отримували фінансового прибутку, у разі, якщо товариство проводило частково прибуткову діяльність, прибутки не розподілялись між ними; суспільна корисність – спільна мета громадських об'єднань полягала у покращенні стану суспільного добробуту у різних сферах життя.

Науковий пошук у розв'язанні питання щодо створення універсальної класифікації та типології громадських товариств у досліджуваній період зводиться фактично до пошуків спільного у множині. Сукупність низки таких класифікацій дозволяє сучасному дослідникові визначити роль та місце громадських товариств у суспільному житті українців.

Громадські товариства зробили спробу допомогти окремій людині як особистості, стимулювати приватну ініціативу, віру у власні сили, саморозвиток, підприємливість. Як максимум, активна участь у роботі громадських товариств повинна була б викликати появу індивідуальності та особистої свободи в поведінці людини, а не наслухування та підкорення.

Діяльність сільських громадських об'єднань відбувалася безперервно з часу реєстрації «Статуту», на відміну від окремих повітових організацій. Частина сільських товариств досягла 10-річного віку. У переважній більшості, діяльність сільських статутних організацій не було перервано подіями Першої світової війни, і навіть більше, у цей період виявлено і підтверджено появу нових об'єднань, які працювали у напрямках опіки, благодійництва та просвітництва. Події лютневої революції 1917 р. теж істотним чином не вплинули на зменшення кількості сільських об'єднань. У цей рік ми констатуємо діяльність нових сільськогосподарських товариств. І лише суспільно-політичні події кінця 1917–1921 рр. спричинили до занепаду діяльності та фактичного саморозпуску сільських громадських об'єднань.

Правова основа діяльності сільських статутних товариств, матеріальні умови та засоби для реалізації поставленої мети, часткова інтеграція у соціальну структуру сільської громади надають підстави стверджувати про наявність у досліджуваних об'єднаннях ознак соціальних інститутів громадянського суспільства, процес формування якого зафіксовано на початку ХХ ст. Діяльність громадських товариств, у т.ч і тих, які функціонували на сільському територіально-адміністративному рівні, сприяла формуванню громадянського суспільства в Україні, допомагала створювати, розширювати, зміцнювати та захищати простір між індивідом та державою, через формування особистості, сприяння фаховості та культивування громадянських зобов'язань.

Державна політика щодо сільських громадських об'єднань залежала від відповідності мети і завдань товариств їх формам та напрямам діяльності. Держава у різний спосіб намагалась зберегти основи своєї соціально-політичної системи, у т. ч. здійснюючи контроль за функціонуванням товариств. У свою чергу сільські товариства своїм існуванням певною мірою обмежували монополію держави на організацію громадського життя, допомагали поєднувати інтереси окремого селянина з інтересами громади.

До категорії громадських об'єднань територіальної самоорганізації сільського населення віднесено товариства благоустрою та товариства протипожежної безпеки – добровільні пожежні товариства та дружини. Результати дослідження засвідчили, що товариствам благоустрою, при безумовно їхній позитивній спрямованості не вдалося створити широкої сільської мережі. Натомість кількісні показники статутного протипожежного руху в загальних рисах є однаковими з агропросвітницьким. До системи сільських громадських об'єднань залучено і товариства, які займали нішу соціальної опіки, благодійності та просвітництва. Цю складову сільського статутного простору представляли церковні та світські товариства тверезості, осередки губернських та повітових благодійних товариств, товариства

допомоги окремим категоріям населення, культурно-освітні об'єднання, літні ясла-притулки тощо. Зазначені об'єднання зробили помітний внесок у справу філантропії, патронату, освіти.

Зусилля товариств опіки та благодійних організацій було спрямовано на різні категорії населення: дітей, поранених, біженців, родини, чоловіків яких було мобілізовано на війну тощо. Збільшення кількості товариств цієї категорії ми фіксуємо у період Першої світової війни. Війна сформувала нові горизонти для розвитку публічної сфери. Вона створила інституціональні межі для зміцнення зв'язків між активними членами добровільних об'єднань та представниками державних органів управління, через спільну участь у мобілізації ресурсів. Діяльність досліджуваних громадських організацій у воєнний період органічно доповнювала діяльність державних структур.

Важливе значення в системі сільських громадських об'єднань мали і окремі культурно-просвітницькі організації. Основна мета їхньої діяльності полягала у підвищенні освітнього рівня та загальної культури сільського населення, піднесенні національної свідомості, обережній популяризації української історії, звичаїв та традицій. Просвітницьку та культурологічну діяльність сільських об'єднань варто розглядати комплексно в контексті загальної тенденції українського культурно-просвітницького руху кінця XIX – початку XX ст.

Окремого наголосу потребує дослідження життя та діяльність тих представників активу, які очолювали сільський статутний рух або сприяли його становленню і розгортанню. Результати наших наукових пошуків дозволяють стверджувати про наявність у цьому переліку представників двох поколінь: перше, яке сформувалося в умовах кінця XIX ст., періоду зародження сільської статутної ініціативи та початку національно-культурного руху, і друге – становлення якого відбувалося під час революції 1905–1907 рр., активних змін у сільському господарстві, актуалізації українського питання тощо. Саме представники другого покоління, переживши період піднесення статутного руху в 10-х рр. XX ст., стали для нової влади у 20-х рр. некомфортними, незручними і, врешті, загрозливими.

Станом на 1917 р. у межах сільської України склалась розгалужена мережа добровільних статутних громадських товариств. У союзі з державою та органами місцевого самоуправління члени товариств створили особливе соціальне середовище, яке було необхідною умовою для проведення змін у країні. Українські селяни ініціювали створення громадських організацій, спираючись на своє світосприйняття, ментальність, історичний досвід. Їхню активну громадську позицію було зумовлено не лише потребами агрогосподарства, а й усвідомленням можливості кращого життя, свободи, довкілля, культури. Сільські статутні товариства відіграли важливу роль у розвитку громадської сфери життя наприкінці XIX – на початку XX ст. Результат їхньої діяльності виявився у розбурхуванні застійних явищ, розширенні кругозору селян, стимулюванні ініціативи. Добровільні сільські громадські об'єднання своєю діяльністю започаткували традицію існування

статутних організацій у межах українського села, яка продовжується і на початку ХХІ ст., але її кількісно-територіальні показники значно відстають від показників сторічної давнини.

Список використаних джерел

1. Барков В. Ю. Соціально-політичне становлення громадянського суспільства в Україні : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02. – Київ, 1999. – 38 с.
2. Силка О. З. Громадські об'єднання українського села наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.: становлення та діяльність (на матеріалах Лівобережжя). – Черкаси: видавець ФОП Гордієнко Є. І., 2015. – 574 с.
3. Список учреждений по Главному управлению землеустройства и земледелия сельскохозяйственных товариществ, артелей и других кооперативных организаций на 1 января 1914 г. – СПб.: [ГУЗ иЗ], 1914, ХVІІ, 154 с.
4. Справочные сведения о сельскохозяйственных обществах по данным на 1915 год / под ред. В. В. Морачевского. – Пг.: Тип. В. Ф. Киршбаума, 1916.

***Бачинська Ольга Василівна, старший викладач,
Київський національний університет будівництва і архітектури***
**СПЕЦИФІКА ВЗАЄМИН РОСІЙСЬКОЇ
ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ З ДЕРЖАВОЮ**

Російська православна церква (РПЦ) – найбільша автокефальна православна церква в світі. Її керівництво вважає, що церква починає свою історію від Хрещення Русі. З 1448 року вона має статус автокефальної. З середини ХУ-го сторіччя Руська православна церква свій центр розташування - Москву - вважала єдиним оплотом православ'я. У 1686 році держава і церква приєднали Лівобережну Україну і, таким чином, створили Київську метрополію, яка продовжувала існувати на українських землях. З 1917 по 1991 роки пережила занепад і гоніння, але певне послаблення отримала з 1987 року. Внаслідок розвалу СРСР з 1991 року має транснаціональний характер. Приєднала до себе Руську православну закордонну церкву.

РПЦ на сьогодні є церквою держави-окупанта, яка напала на Схід України та Крим. А підрозділ цієї церкви – Українська православна церква Московського патріархату – знаходиться на території України. Тобто церква ворожої держави має тут храми, монастирі і парафії. РПЦ може використовувати своє положення в Україні для здійснення негативного впливу на українських парафіян в центрі нашої країни. Враховуючи військово-політичну ситуацію, для з'ясування дій РПЦ в Україні було проведено дослідження її діяльності, щоб краще зрозуміти її подальші напрямки. Для цього методом дослідження діяльності Російської православної церкви та її ставлення до України був обраний офіційний сайт РПЦ, розділ новин, тому що